

Вељко Ђурић

ФРЕСКО СЛИКАРСТВО МАНАСТИРА ГРАДИШТА У ПАШТРОВИЋИМА

Фреско сликарство у Црној Гори из периода касног Средњег вијека¹ још није довољно проучено, тако да се на основу литературе може стећи само дјелимична слика о тој умјетности. Између осталог, није било ни исцрпнијих материјала о фреско-сликарству манастира Градишта код Петровца на Морју, који је настао почетком XVII вијека и био живописан од попа Страхиње из Будимља, једног од најпознатијих живописаца тога доба у овим крајевима.

Краћи преглед о манастиру Градишту код Петровца на Морју дао је Црногорчевић², затим о њему пише Б. Стрика,³ а такође га региструје и В. Петковић.⁴ Ови прикази су недовољни и непотпуни да би се стекла тачна слика о овом врло важном споменику фреско-сликарства, који по својим сликарским квалитетима надмашује већи број споменика овог доба са наше територије. Ваља напоменути да у овим приказима није уопште обрађен сав живопис, већ су само регистроване најприступачније сцене, тако да оне у горњим појасевима обје цркве нијесу ни поменуте. Црногорчевић и Стрика у својим приказима не помињу ни сцене у ол-

¹ Досад уобичајени назив за период умјетности од пропасти српске самосталне државе, познат у нашој историји умјетности као „турски период“, неприхватљив је из више разлога. Морамо констатовати чињеницу да наша умјетност од пропасти српске државе није имала узора у турској умјетности, већ је она за нас остала донекле и непозната. Поред тога, борба за одржавање националне идеје форсирала је угледање на раније узоре из доба српске монументалне умјетности, тако да је у суштини она остала непромијењена, изузимајући скромност реализације у каснијем периоду, услед емиграције богатих ктитора. Према томе, нелогично је овакву умјетност ма чиме везивати и уопште доводити у везу са Турцима, када је позната упорна тежња да се очува национални карактер у нашем фреско-сликарству.

² М. Црногорчевић, „Старинар“, 1895, Манастири паштровски у Боки Которској, стр. 89—96. „Шематизам епархије бокоторске, дубровачке и спичанске за годину 1896“, Манастир Градиште, стр. 43—45.

³ Б. Стрика, „Далматински манастири“, Загреб, 1936, стр. 279—283.

⁴ В. Петковић, „Преглед црквених споменика кроз повјесницу српског народа“, Београд, издање САН, 1950.

гарском дијелу цркава. Они више пажње поклањају историјату манастира, него живопису и сликару. Тек године 1955 проф. д-р Светозар Радојчић анализира сликарство попа Страхиње из Будимља и у својој књизи говори и о његовом сликарству у манастиру Градишту, у Паштровићима.⁵

По народном предању, манастири у Паштровићима настали су до XIV вијека.⁶ Но ово се не може узети као тачно. Тако по народном предању, Градиште је настало у првој половини XII вијека и било је филијала Лавре Дечанске.⁷ О томе нема података, па је интересантно зашто се Црногорчевић веже баш одређено за ту годину (1116), када се то ничим не може доказати. У својим приказима он не даје никакве податке о датирању, нити се труди да објасни овако датирање манастира за неколико вјекова раније.⁸ Овај податак је остао недоказан, па према томе и неприхватљив, иако га цитира и Б. Стрика у свом приказу, пишући: „а на основу неких изгубљених листина, тврде да је био саграђен 1116 године“.⁹

Ако је у питању раније датирање манастирске архитектуре, онда се оно може схватити као дјелимично тачно и то ако се пође од овог основа. Није немогуће да је ту раније постојала нека црква одговарајућих димензија, која је касније порушена, и да је на њеним темељима саграђена црква у Градишту. Иначе, хипотетично датирање манастира, тј. његове архитектуре у XII вијек не може се толерисати. Сигурно је да је манастир настао 1620 године, како то казује и натпис који се налази на западном зиду, изнад врата, у цркви Св. Николе, и да је тада и живописан. Натпис није много оштећен, тако да се може прочитати и утврдити да је црква саграђена и живописана за вријеме црногорског владике Кир Румина 1620 године. Као ктитори се помињу игуман Дионисије, Стефан Давидовић и игуман Јосиф, чијим трудом се црква и живописа. Натпис такође помиње и монаха Гаврила који је, вјероватно уз остале, имао удјела у подизању цркве. У Бококоторском „Шематизму“ за годину 1896 Црногорчевић доноси овај натпис, мада непотпун, и погрешно цитира потпис сликара.¹⁰ Овај натпис

⁵ С. Радојчић, „Мајстори старог српског сликарства“, посебно издање САН, Београд, 1955, стр. 65—69.

⁶ Осим Градишта, у Паштровићима постоје манастири Прасквица, Режевић и Дуљево.

⁷ У литератури нијесам наишао на објашњење зашто се баш 1116 година везује за народно предање о настанку манастира, а такође нијесам наишао ни на друге индикације на основу којих би се та хипотеза поново засновала.

⁸ У народу се само прича да манастир „постоји од давнина“, чак се и не зна колико дуго. Но ово не би морало да буде основ за датирање настанка архитектуре.

⁹ Б. Стрика, „Далматински манастири“, Загреб, 1936, стр. 279.

¹⁰ „Шематизам епархије бококторске, дубровачке и спичанске за годину 1896“, стр. 43—44.

још раније публикује и Кукуљевић-Сакцински, датирајући цркву у 1620 годину, а цитира га и Јб. Стојановић.¹¹

Натпис се налази на бијелом правоугаоном пољу, димензија 48x130 см. Исписан је мрком бојом. (табла I)

Комплекс грађевина у Градишту, који се налази седам километара од Петровца на путу према Бару, обухвата парохијалну цркву св. Николе, цркву успења Богородице и цркву св. Саве која је скоријег постанка. Поред њих, овдје су постојали и конаци који су сада напуштени. Манастир је можда имао и кулу, а изгледа да је био опасан и зидом, од кога се и данас сачувао један дио. Зид је служио за одбрану манастира од упада, а на ово нас наводи и чињеница што је манастирски комплекс смјештен на једном ћуву изнад села и има положај који доминира околином.

Зна се да је страдао 1785 године, за вријеме повлачења једне турске војне експедиције из Црне Горе, последице неуспјелог атентата једног паштровског попа на пашу Махмута Бушатлију.¹²

Цркве у Градишту су малих димензија и архитектонски су врло једноставне. Оне су сличне свим осталим црквама касног Средњег вијека, гдје доминира грађевина малих димензија, скромних фасада и без декоративног архитектонског украса.

Црква св. Николе је правоугаоног облика, са полукружном апсидом на источној страни, а доњим дијелом сјеверног зида наслонена је на брдо. Она је дуга 16, а широка 6 метара. Има полуобличаст свод, који по три пиластра са сјеверног и јужног зида рашчлањују у четири поља. Уз јужни зид налази се једна камена клупа правоугаоног облика. Олтарски дио цркве је издигнут за два мала степеника, тако да надвисује наос.

Спољашњи дио грађевине је врло једноставан. Црква има кров на двије воде и звоник на преслици са три отвора. Испод звоника се наставља западна фасада, која је такође без украса, изузимајући двије конзоле, које се налазе лијево и десно изнад улазних врата. На јужној фасади налазе се два мала прозора издуженог облика, чији спољњи отвори износе око 20 цм, а унутрашњи око 50 цм.

Друга црква, Успење св. Богородице, која се налази на брду, изнад цркве св. Николе, малих је димензија и показује најскромније облике сеоске архитектуре. Она је дуга 6 метара, а широка 4 метра. На источној страни налази се мала полукружна олтарска апсида, а на западној страни има звоник на преслици са једним отвором.

Унутрашњост је скромна и нема декоративних архитектонских украса. На сјеверном зиду налазе се двије нише, а на јужном зиду су два мала прозора. Унутрашњост је поплочана ка-

¹¹ Јб. Стојановић, „Стари српски натписи и записи“, књига I, 1084.

¹² Године 1785, за вријеме повлачења једне турске војне експедиције из Црне Горе, поп Раде Андоровић покуша да изврши атентат на пашу и би тада убијен. Паша нареди да се попале манастири паштровски. Том приликом јако настрада и манастир Градиште.

меним квадерима, па је чак и трпеза у олтару направљена од истог камена.

Црква је данас јако запуштена и руинирана, тако да је сав малтер са свода опао и не може се констатовати што је било насликано на њему.

Првобитни иконостас не постоји, већ се данас на његовом мјесту налази мала дрвена преграда са дверима, која је новијег постанка.¹³

Обје цркве живописао је поп Страхиња из мјеста Будимља 1620 године. Његов потпис налази се сачуван при дну натписа у цркви св. Николе.

Попови, који раде поред лаика кроз читав XVI вијек, заузимају врло важно мјесто у сликарству тог периода. Међу њима, на терену гдје су се највише укрштали источни и западни утицаји, крајем XVI и почетком XVII вијека, најплоднији је поп Страхиња из Будимља. Био је тражен мајстор и зна се да је радио живопис цркве св. Николе у Озрену 1587 године, св. Михајла на Тари 1591 године и у Градишту 1620 године.¹⁴

У цркви св. Николе сав простор је искоришћен за живописање. Изгледа да су и површине у прозорима биле исликане, јер је на једној од њих сачувана стојећа фигура Јована Дамаскина, а на другом прозору се налазе трагови сликаног малтера. Такође и споља, на западној фасади, изнад врата, насликано је једно попрсје.¹⁵ Сва црква је била живописана, но данас се не могу идентификовати сцене у највишим зонама, јер су јако потамњеле.

Испод стојећих фигура налази се орнаментални појас од палмета. Затим долази појас стојећих фигура, гдје су насликани свети ратници и пустињаци, а изнад њих допојасне фигуре светаца. Горе су сликане сцене из живота св. Ђорђа на сјеверном и св. Николе на јужном зиду, а у највишим зонама вјероватно су биле муке Христове, јер је сачувана сцена прања ногу.¹⁶

На западном зиду је успење Богородице; у олтарском простору су на луку Благовијести, а у конхи олтарској Богородица Оранта са Христом на прсима. У доњој зони је поклоњење Агнецу.

Зона стојећих фигура почиње с арханђелом Михаилом, који се налази на западном зиду, десно од врата. Претстављен је фронтално, са крилима, са ратничким оклопом до изнад кољена, а на

¹³ Дјелове старог иконостаса из цркве успења св. Богородице, за које се претпостављало да су склоњени у доњу цркву, нијесам пронашао. У цркви св. Николе постоје дјелови неког другог иконостаса, но њихове велике димензије не одговарају димензијама ове мале цркве.

¹⁴ О живопису Озрена и св. Михајла на Тари пише С. Радојчић, наведено дјело, стр. 65—70.

¹⁵ Овај лик се не може идентификовати, али претпостављамо да је то лик св. Николе коме је и црква посвећена.

¹⁶ Из овога појаса сачувана је само сцена Прања ногу. Она се налази на јужном дијелу, уз западни зид. Остале сцене се не могу видјети. То ће, вјероватно, бити могуће послје чишћења фресака у горњим зонама.

ногама има сандале са тракама. У повијеној десној руци држи мач, који је подигао високо преко десног рамена. Лијева рука му је опуштена низ тијело и у њој држи свитак. До њега, такође фронтално, претстављен је пустињак св. Марко. То је старац дуге косе и браде која му се спушта низ тијело, јако стилизована. Он је подигао лијеву руку до висине лијевог рамена, а десну држи на прсима са длановима окренутим гледаоцу, као да се некоме обраћа.

На западном зиду, лијево од врата, налазе се стојеће фигуре цара Константина и царице Јелене. Цар је претстављен фронтално, у царској одјећи и са круном на глави. Десну руку држи на прсима, док лијево, преко које је пребачен лорос, држи крст постављен између њега и царице. Царица Јелена претстављена је такође фронтално, са круном на глави, обучена у богату ношњу и огрнута плаштом. Десном руком и она придржава крст.

На јужном и сјеверном зиду стојеће фигуре налазе се насликане по троје у групама, изузимајући просторе на јужном зиду, гдје се налазе два прозора. На овим мјестима су по двије стојеће фигуре, које раздваја прозор.

На јужном зиду налази се Симеон српски, старац са дугом брадом, обучен у скромну монашку одјећу. У десној руци држи крст, а лијеву је подигао. До њега, одијељен прозором, налази се св. Сава српски, обучен у монашку одјећу. У лијевој руци, уз тијело, држи књигу, а десном руком благосиља. Он је претстављен са тонзуром. У прозору, који раставља фигуре св. Саве и Симеона, налази се мала стојећа фигура Јована Дамаскина. (табла II) Она је величине 40 цм и њен доњи дио прилично је упропашћен. У бољем стању је глава свеца, изнад које је сачуван и дио сигнатуре. Овдје је Јован Дамаскин приказан са чалмом око главе.¹⁷ Иако мала у односу на остале, она својим сликарским квалитетима надмашује све стојеће фигуре у живопису Градишта. Врло је интересно да је сликар више пажње обратио обради ове мале фигуре, постављене на неприступачном мјесту, у малом прозору јужне стране, у дебљини зида. По начину сликања, као и по обради лика, она изразито отскаче и вјероватно претставља најљепши портрет у читавом живопису Градишта. Слика је овдје отступила од уобичајеног облика главе, које су код осталих фигура шире и незграпније у односу на тијело, и реализовао сасвим други облик, водећи више рачуна о изразу и покушавајући да детаљисањем створи природнији лик, у чему је успио. У овом портрету нарочито је запажена вертикална стилизација браде, што је свакако допринијело цјелокупном квалитету портрета.

На пиластру налази се једна стојећа фигура, која је скоро уништена, али је вјероватно да је то св. Прокопије, пошто један

¹⁷ Собзиром да се ова фигура налази у прозору, изложена временским непогодама, више је страдала и њен доњи дио је прилично оштећен, те се теже распознаје.

сачувани дио сигнатуре упућује на такав закључак. Даље, на јужном зиду су три света ратника. Од њих су сигнатуре и ликови сачувани, док је доњи дио фигура јако потамнио. То су св. Нестор, св. Димитрије и св. Георгије. Фигура св. Георгија је најбоље сачувана. Он је приказан фронтално. Десном руком, која је повијена, придржава дугачко копље, које се налази уз тијело, док лијевом руком држи дршку од мача. Огрнут је плаштом на којему су изразити вертикални набори. Даље, на јужном зиду, налазе се двије стојеће фигуре, између којих је прозор. Оне се не могу распознати, јер су јако потамњеле.

На сјеверном зиду је св. Марија египатска (табла III). Претстављена је нага, са прегачом око бедара, пребаченом и преко лијеве руке, коју држи мало подигнуту. Тијелом је окренута према св. Зосиму, који јој даје причест. Њена десна рука, испод које се види дојка, подигнута је као да хоће да придржи кашику с причешћем. На овој фигури види се врло лоше сликање анатомских дјелова тијела, а нарочито пада у очи неприродна мускулатура при покрету руке. Ова фигура показује да је сликар врло невјешт у приказивању наог тијела и да боље слика фигуре у драперијама. До Марије египатске налази се св. Зосим, који је лако окренут Марији. То је старац са сиједом брадом, обучен у монашко одијело. У лијевој руци држи путир са причешћем, а десну руку, са кашиком, приноси устима Марије египатске. До њих се налази св. Марина, претстављена како истјерује ђавола. Она у лијевој руци држи ђавола, док десном руком, у којој има чекић, замахује да га удари. Глава јој је окренута улијево и наклоњена према лијевом рамену, са погледом окренутим доље. Доњи дио тијела је лако помјерен удесно, са мало истуреним куком, а тежина тијела пада на десну ногу. На пиластру је фигура св. Јакова персиског, а даље се налази св. Петка, која је претстављена фронтално, са крстом у десној руци. На њеној хаљини, испод које се назире лак покрет десне ноге, јако су изражени вертикални набори. До ње је св. Теодор Стратилат, са кратком црном брадом, у оклопу ратника и са плаштом забаченим преко рамена. Претстављен је фронтално са копљем у десној руци, које наслања на лијево раме. У лијевој руци држи штит, подигнут до висине главе. Десно од њега је св. Теодор Тирон, који је претстављен у истом ставу, такође са копљем у десној руци и штитом у лијевој, који држи у висини појаса.

Даље, на читавом пољу налази се допојасна фигура св. Николе. Он је огромних димензија, дат у натприродној величини,¹⁸ претстављен је фронтално, и то са књигом у лијевој руци, а десном руком благосиља. Са десне стране, у висини рамена, налази се Христ који је окренут св. Николи и пружа му књигу, док се са лијеве стране налази Богородица, такође окренута св. Николи.

¹⁸ Ова допојасна фигура св. Николе висока је 170 см.

Обје ове фигуре су мале и неупадљиве у односу на огромно по-прсе св. Николе.

У другој зони на јужном и сјеверном зиду поређане су до-појасне фигуре светаца. По пет у сваком пољу. У рукама држе развијене свитке, који су обично постављени вертикално. Сви све-ци су постављени фронтално, без покрета, и добија се утисак да је овдје сликар понављао ликове, јер између појединих ликова постоји велика сличност. Они су прилично укрупњени и једини ви-дан покрет код њих је изражен у подизању десне руке, јер лије-вом обично придржавају свитак.

На сјеверном зиду, од запада ка истоку, налазе се Теодоси-је, Максим, Јоаникије, Харигон и Стефан. На пиластру до њих је допојасна фигура непознатог свеца са тонзуром. До ње се налази св. Кузман, Дамјан, Пантелејмон, Непознати светац и Марија Магдалена. Даље слиједе св. Тирон, Никита, Андреја, Меркурије и Евстатије. У посљедњем пољу, у олтарском дијелу, налазе се св. Прокопије, Филип, Тенериј, Непознати светац и Петар икони-ски.

На јужном зиду, од запада ка истоку, насликана су два не-позната свеца, затим св. Сава, Ефтимије и Антоније. На пиластру је јеванђелист Марко, а до њега св. Орест, Мардарије, Еугеније, Евстатије и Аксентије. Затим слиједе св. Вакх, Срђ, Викентије, Виктор и Алина. На посљедњем пољу у олтарском дијелу су св. Страхје, Непознати светац, Месарије, Тихмок и Сајос Ефески.

На западном зиду, поред натписа који се налази изнад ула-зних врата о којему је већ било ријечи, налази се сачувана сцена успења св Богородице. Ова сцена је највећа композиција и нала-зи се на западном зиду, што је устаљено и код свих осталих жи-вописних цркава још од XIII вијека (табла IV). Осим смрти Бого-родице, овдје су претстављене још три епизоде, и то вазнесење Богородице, епизода о Томи и Јевреју Јефонију.

Богородица је претстављена како лежи на одру, главом на-слоњена на богато извезен јастук. Десно и лијево од одра прила-зе јој поворке апостола, од којих се двојица нагињу над одар, да јој се поклоне. Један је крај ногу Богородице, а други је до њене главе. Изнад одра, у средини, стоји Христос, окренут лако надесно, са погледом упртим у мајку. Он објема рукама држи психу Бого-родице код свога лијевог рамена, како је то и раније уобичајено. Са стране се налазе два анђела с крилима, окренути Христу. Њих троје обасјани су свјетлошћу која иде одозго у виду траке која се шири. Десно и лијево од њих су по два епископа, са сиједим брадама, који у рукама држе књиге. Испред одра је постављена епизода о Јефонију, који је хтио да скине покров са Богородице, али му је анђео отсјекао руке. Он је приказан са отсеченим ру-кама, које као да су залијепљене за одар. Лијево од њега је анђео с крилима, који му са мачем у десној руци сијече руке. Позади је сликана архитектура, гдје пада у очи један тробродан храм са

јакo издуженим отворима на фасади. У горњем дијелу композиције претстављена је Богородица на престолу. Она је окренута мало улијево, и предаје појас Томи који јој прилази на једном облаку. Приказани су и остали апостоли: лете на облацима.

Изнад ове налази се још једна сцена, јако потамњела, али је вјероватно да претставља скидање с крста. Види се само доњи дио фигура које стоје и један дио нагог мушког тијела. Сигнатура нема, а са горњег дијела сцене малтер је почео да опада, тако да се ово не може поуздано тврдити, већ само нагађати.

У горњој зони изнад јужног зида, у кривини свода, сачувана је једна сцена из циклуса о св. Николи. Остале сцене су јако потамњеле, тако да се не могу идентификовати. Ова сцена претставља св. Николу како сједи за трпезом са још три човјека. Вјероватно да се ради о епизоди када св. Никола избавља три војводе из тамнице, а ова сцена претставља сцену гозбе св. Николе код три војводе.

Изнад ове сцене налази се појас у ком су биле илустроване муке Христове. То се да закључити по томе што је сачувана сцена прања ногу. У сцени се назире лик Христа, који је повијен и има убрус у рукама. Испод њега сједи једна фигура, а то је св. Петар, док се остали апостоли који присуствују овом чину не виде. Остале сцене из овог појаса су затамњене тако да се сада не могу видјети.

У сјеверном дијелу, у доњој зони, сачуване су три сцене из живота св. Ђорђа. Прва сцена се налази уз западни зид, одакле и почиње овај појас сцена и претставља св. Ђорђа како исповиједа хришћанство. Пред њим се налази цар Диоклецијан, док се иза св. Ђорђа налази фигура стражара. Св. Ђорђе је претстављен у профилу, док бесједи, што се да констатовати и по покрету руке и по ставу тијела. Остале фигуре, које се обично сликају у овој сцени, овдје недостају. Тако, нема личности из цареве пратње и још неколико стражара иза св. Ђорђа, како се то обично слика.¹⁹

Даље слиједи сцена шибанња св. Ђорђа. Од ње је сачуван мали дио. Види се само св. Ђорђе који је везан за стуб. Он је претстављен као допојасно нага фигура и виде му се ожиљци по тијелу. На сцени недостаје стражар који га шибан и нема посматрача.

Трећа сцена је мучење св. Ђорђа на точку. У средини је точак, чија је осовина причвршћена за један стуб. Добро се виде руке и горњи дио тијела који је привезан за точак. Поред њега се назире фигура стражара који окреће точак. Остале сцене из овог циклуса понегдје се назире, али се тешко идентификују. То ће вјероватно бити могуће када се приступи чишћењу фресака, од којих се већина налази под јаким слојем чађи. Ово такође важи за горњи појас сцена на сјеверном зиду, тј. за појас изнад

¹⁹ В. Петковић, „Дечани“, књига II, циклус св. Ђорђа.

сцена о св. Ђорђу, на којему засада није могуће идентификовати ниједну.

У своду цркве се виде, иако затамњени и помало руинирани, медаљони Христа. То су медаљони у којима је Христос приказан као Емануел, свештеник и старац Дана, док се четврти медаљон теже распознаје.

У олтарском дијелу, на луку изнад конхе, налазе се Благовијести. Но, ова сцена је раздвојена једном која се не може распознати. У сцени Благовијести, са десне стране претстављена је Богородица у стојећем ставу, окренута према анђелу који јој прилази са лијеве стране. Анђео је с крилима и руком показује према Богородици. Ова сцена, уобичајена да се слика на овом мјесту, приказује моменат када анђео слијеће и јавља Богородици да ће родити сина. Одмах испод ње, на луку, лијево и десно од конхе, налазе се по два попрјса светаца, над којима нема сигнатура. У конхи је претстављена Богородица Оранта са Христом на прсима који десном руком благосиља. Фигура је прилично упропашћена и један дио малтера је опао. Обје фигуре су претстављене фронтално, са нимбовима, и пада у очи јако широка глава Богородице.

У доњем дијелу конхе, раздвојена прозором од Оранте, налази се сцена клањање Агнецу. Ту је у средини претстављена трпеза на којој се налази пехар покривен убрусом. С лијева и здесна прилазе поворке литургичара. У лијевој поворци се налазе Арсеније, Непознати светац, Василије Велики и поворка се наставља са св. Стефаном који је у ниши, архиепископом Романом, архиђаконом Филипом, св. Спиридоном и Силвестријем. Десна поворка, која иде према јужном зиду, почиње са Јованом, затим слиједе два непозната литургичара и поворку прекида сцена Три младића у пећи огњеној, која се налази у ниши.²⁰ Даље, поворка се наставља са Клементом папом римским (табла V) и слиједе још четири непозната литургичара. Сви они, изузимајући прву тројицу из десне поворке, који имају свитке, имају књиге у лијевој руци. Само Спиридон Чудотворац придржава књигу објема рукама. Претстављени су фронтално, са брадама, изузимајући св. Стефана који је голобрад. Сви су у богатој свештеничкој одјећи.

Сцена Три младића у пећи огњеној, која прекида десну поворку литургичара, постављена је у ниши. Она сасвим нелогично прекида поворку литургичара која се и послјије ње наставља. У овој сцени су претстављена три младића који као да сједе у једном казану, са широким отвором из којег куља пламен. Двојица са стране су лако окренута према средњем са подигнутим рукама изнад ивице пећи. Средњи је претстављен фронтално, са рукама на прсима. Изнад њих је анђео с раширеним крилима,

²⁰ Нише се налазе у доњем дијелу лука, тако да прекидају поворке литургичара. Ту се налази и по једно камено постоље које служи за остављање разних црквених предмета, тј. у најминималнијем облику замјењује проскомидију и ђаконикон.

главе окренуте удесно, док је руке ставио на главе двојице младића са стране. Лица младића су дата мирно, без израза и осјећања бола.

Овај живопис по своме квалитету надмашује многе живописане споменике из овог доба са наше територије, а претставља и бољи дио рада сликара Страхине из Будимља. Јасно је да по своме квалитету овај живопис претставља декаденцу у односу на сликарство из доба српске самосталне државе. Но, и поред тога, он је врло значајан и заслужује пажњу.

Живопис Градишта показује карактеристике касног Средњег вијека. И овдје долази до изражаја пренатрпаност, као производ жеље да се наслика, и у овој цркви малих димензија, све оно што се раније сликало у много већим црквама. Поред тога, уочљиво је слабо познавање анатомије при сликању нагих тијела, понављање покрета, па чак и ликова. Мање сцене, као што је то случај са онима у горњим зонама, претрпане су фигурама и сликар није успио да усклади број фигура са димензијама архитектуре. Док је орнаментална трака на јужном и сјеверном зиду широка 80 см, а стојеће фигуре око 180 см, фигуре у горњим зонама јако су умањене, тако да сцене губе прегледност.

Падају у очи јако широке главе, које у односу на тијело дјелују несиметрично. То је нарочито потенцирано на Богородици и неким стојећим фигурама.

Доња орнаментална трака, која је састављена од палмета, сликана је црвеном, црном и плавом бојом. Боје су веома јарке, тако да овај орнамент губи од своје вриједности, јер се све свело на шарање дрчевим бојама.

Позадина стојећих фигура је од зеленог болуса, док је одјећа сликана вишња-црвеном и плавом бојом. Инкарнат је доста свијетао, удубљена мјеста су тамнија, а коса и брада наглашени су потезима четке. Ипак, свуда преовладава зелени тон, што долази од зелене позадине, која јако наметљиво дјелује на гледаоца. Нимбови су сликани окером, а оивичени су прво црвеном, па бијелом бојом.

Позадина код попрсја нешто је измијењена. У висини глава је плава, а доље тамно зелена боја.

Сцене са више фигура сликане су изразитим тоном зелене боје, при чему су употријебљене црвена, плава и мрка боја.

Црква успења св. Богородице је такође живописана 1620 године и натпис се налази у зони попрсја на сјеверном зиду цркве.

Овдје су сликани светитељски ликови Немањића. У горњој зони су чуда Христова, сигнирана по именима недјеља, на западном зиду је успење Богородице, а у олтарском дијелу је рођење Богородице и Ваведење на луку, а у конхи је Богородица Оранта.

Пошто је ова црква веома малих димензија, сликар је дошао на идеју да појас стојећих фигура замијени попрсјима. Она су

већа него у природној величини и налазе се на сјеверном, јужном и западном зиду.

Десно од врата, на западном зиду, налази се Стефан Дечански, а до њега се налази св. Никола претстављен фронтално, са књигом у лијевој руци, док десном руком благосиља. Даље, на јужном зиду је цар Милутин. До њега, ка истоку, налази се Симеон краљ, па затим Стефан Првовјенчани. Слиједе Стефан Немања, претстављен као старац сиједе браде, у монашкој одјећи, који држи свитак објема рукама, затим праведни Ноје, Праведни Енох, Варнава апостол и Атанасије александриски.²¹

Лијево од врата, на западном зиду, претстављен је св. Сава српски, а до њега је цар Стефан самодржац српски и приморски.²²

На сјеверном зиду у висини попрсја је натпис²³ исписан у 16 редова, на пољу димензија 28x75 цм. Из натписа се види да је црква настала за вријеме црногорског владике Кир РUFима. Као ктитори се помињу Стијепо Јунковић, Иван Андрињић и старац Андрија од Црне Горе.

До натписа, на сјеверном зиду, налази се краљ Урош. Он је претстављен голобрад, обучен у богату владарску одјећу. У рукама има крст. До њега је краљица Јелена, такође са круном на глави, у богатој одјећи. До ње је св. Георгије, голобрад, са крстом у рукама, затим св. Димитрије, такође голобрад, са крстом у десној руци, а лијеву, окренуту дланом према гледаоцу, држи на прсима. Даље слиједе св. Нестор, св. Илија и св. Петар александриски.

У посљедњој зони илустрована су чуда Христова, сигнирана по недељама. Претпостављало се да оваквог сигнирања код нас нема, али оно је у употреби у XVI и XVII вијеку на територији Санџака и Црне Горе.

У Градишту нијесу сачуване све сцене. Но ипак се неке могу идентификовати.²⁴ Сигнатуре су махом пропале и од њих је сачуван само један дио.

Прва сцена претставља невјерство Томино (Томина недеља). Претстављен је Христос, који је подигао десну руку, а лијевоном држи разгрнуту хаљину. Прилази му једна фигура, која је пропала и од које се виде само руке, а то је Тома, који хоће да опипа Христову рану. Остали дио није сачуван, тако да се апостоли који присуствују сцени не виде.

Послије ове слиједи сцена Миросница (трећа недеља о Миросницима). Овдје се назире двије жене, које као да прилазе гробу, чији се један дио види. Недостају анђели који показују на празан гроб. Ни сигнатуре на овој сцени нијесу сачуване.

²¹ Ове фигуре нијесам могао описати, јер су прилично руиниране.

²² Титуле су цитиране према сигнатурама које постоје поред сваке фигуре сликане на зиду.

²³ Љ. Стојановић, наведено дјело, књига II, 1083.

²⁴ Још 1948 године су постојале скоро све сцене у цркви успења Богородице. Сада су неке пропале.

Трећа сцена је Исцјељење узетог. На сцени је претстављен узети, који бијаше тридесет и осам година болестан. Насупрот њему је Христос, иза којег се назиру апостоли. У позадини је архитектура, која треба да претстави тријемове у бањи Витезди (по Јовану 5,5—9).

Појас се затим наставља на сјеверни дио и почиње сценом Христова уласка у храм. То је Преполовљење празника. Види се дио сигнатуре; иначе, сцена је јако упропашћена. Назире се Христос, а око њега са обје стране су апостоли.

Пета сцена претставља Христа и Самарјанку (пета недјеља о Самарјанки) — таб. VI. Приказан је Христос како сједи. Лијеву руку, са књигом, ставио је на лијево кољено, а десном благосиља. Испред њега је, десно на сцени, Самарјанка која држи бокал у лијевој руци, наслоњена на лијеви кук, а десну руку је подигла. Она гледа у Христа, иза којег се налазе апостоли, који живо коментаришу. Између Христа и Самарјанке је кладенац у облику крста, који треба да симболише Јаковљев извор (по Јовану 4,7—24).

Шеста сцена је очувана, иако је малтер већ почео да опада. На њој је сачувана и сигнатура. Претстављен је Христос како лијечи слијепог (шеста недјеља о слијепом рођеном). Сигнатура, која је сачувана, налази се изнад сцене. Христос је у средини сцене. Искорачио је лијевоном ногом према слијепом и десном руком му додирује очи. У лијевој руци Христос држи свитак, а иза њега је група апостола. Слијепец испред Христа обучен је у кратку тунику. Он се клања Христу. У десној руци држи штап, а лијеву руку је испружио према Христу. У истој сцени је поново приказан слијепец како испира очи у Бањи Силоамској. Бања је претстављена као кладенац у облику крста, као и у једној претходној сцени. Над њу је слијепец нагнут и лијевоном руком захвата воду, а десну је пружио десном оку, док му је лијево већ отворено (по Јовану 6—7). Позади је архитектура која затвара позадину. Пада у очи фасада, јако рашчлањена пиластрима и издуженим отворима.

На западном зиду је сцена успења св. Богородице (таб. VII), дата много скромније него у цркви св. Николе. У овој сцени има и мање фигура, а недостаје и епизода о Јефонију и нема апостола који путује на облацима. Претстављена је Богородица која лежи на одру, врло скромно обучена. Глава јој је наслоњена на јастук, који није раскошан као на сцени у цркви св. Николе. Са стране су групе апостола, а изнад је Христос са психом у рукама, између два крилата анђела. Лијево и десно од њих су по два епископа, са отвореним књигама. Христос и анђели су обасјани свјетлошћу која иде из једног прозора са горњег дијела сцене. Горе је претстављена Богородица која се вазнијела на небо.

На луку изнад конхе је сцена рођења Богородице (табла VIII). Приказана је Марија како сједи на лијевој крају једне ниске трпезе, обучена у обичну ношњу. Лијеву руку је прислонила

уз лијеви образ и не гледа у дјевојке које јој доносе поклоне. На њој се налази један велики огртач, ишаран ширим и ужим водоравним тракама. Здесна прилазе три дјевојке веома скромно обучене и приносе јој дарове. Прва дјевојка јој прилази са пехаром у десној руди, испруженој према Марији, а лијеву руку држи на трпези. Друге двије дјевојке носе један крчаг, који обје придржавају рукама. На трпези се налазе још двије чиније. Ова сцена је скромна и претставља типичан живопис касног Средњег вијека (табла IX).

На десном дијелу лука је сцена ваведења Богородице, на којој је и сигнатура сачувана. Централна личност композиције је Богородица која је претстављена као дијете огрнуто плаштом. Она прилази невјешто насликаној архитектури храма, гдје је сачекује и прихвата једна личност у монашкој одјећи. Позади сцену затвара архитектура, гдје доминира једна купола полукружног облика постављена на четири стуба, која даје утисак гломазне архитектуре, без обзира што је овај цртеж јако наиван и невјешт. Позади Богородице стоје Јосиф и Марија, а иза њих су још четири фигуре са копљима. Ова сцена је дјелимично очувана и може се идентификовати, иако је малтер опао на више мјеста.

У конхи је Богородица Оранта са Христом на прсима, дјелимично сачувана.

И поред малих димензија ове цркве, сцене са више личности су много прегледније него оне у цркви св. Николе. Овдје је сликар употријебио мањи број фигура, тако да је на тај начин и њихов формат повећан, што је дало већу прегледност сценама. Позадица је јако плитка. Она је обично дата у два плана и архитектура затвара сцене. За одијела на фигурама је употребљавана кармин, жута, плава и љубичаста боја. Наборе на хаљинама сликар постиже дугим, скоро једнаким по ширини, потезима мрке и свијетле боје. Инкарнат је тамно жут. Косу, браду и бркове сликао је широким потезима четке, и то бијелом бојом. Христос је сликан са златним нимбом, а апостоли су без нимбова.

Црква св. Николе има иконостас, а у цркви се налазе дјелови неког иконостаса, за који се не може утврдити гдје се раније налазио.

Иконостас у цркви св. Николе има сликани крст са Распећем и натписом у коме се помиње приложник Ђуро Греговић и датира се у 1795 годину. На лијевој страни иконостаса су једнокрилне двери са арханђелом Гаврилом. До двери је, у појасу престоних икона, икона Богородице са Христом и пророцима. Она је величине 107x68 цм и претставља Богородицу како сједи на пријестолу са наслоном и на лијевој руци држи Христа. На оквиру у горњим медаљонима претстављено је 16 пророка са свитцима.

До иконе су царске двери, високе 170, а широке око 75 цм. Двери су двокрилне и изрезбарене. Оне имају уобичајену претставу Благовијести. На десном крилу је Богородица, на лијевом арханђел Гаврил, а изнад њих су пророци Соломон и Давид.

Десно од двери је престопа икона Христа на пријестолу као цара славе. Састрале Христа су Јован и Марија. На квадратним пољима оквира претстављено је 12 апостола, како сједе на пријестолима са наслонима. Изнад Деизиса је лик Христа и по један анђеоса састрале, а доље испод натписа су шест стојећих фигура, међу којима св. Христифор са магарећом главом. Ова икона је величине 107x70 цм.

Изнад пријестоних икона је Деизис са апостолима. У средини је Христос, састрале су Богородица и Јован. Лијево и десно од њих су по шест апостола. Цио овај иконостас је дјело Василија Рафајловића и његов потпис је сачуван на њему.²⁵

Осим овог иконостаса, у цркви се налазе и дјелови неког другог иконостаса. Но, није вјероватно да су то дјелови иконостаса из горње цркве, успења св. Богородице, јер су димензије знатно веће.

Поред набројених икона, у цркви се налазе:

1. Пријестона икона богородице са Христом на пријестолу и 24 пророка на оквиру.

2. Христос на пријестолу као цар славе, са Јованом и Маријом, два архиђакона и још четири светитеља. У предели су девет стојећих фигура, међу којима и св. Сава и Стеван Дечански.

3. Икона св. Саве и св. Симеона. Обојица су претстављени у стојећем ставу, са свитцима у рукама. Икона је датирана у 1795 години.

4. Дијелови још једне пријестоне иконе Деизиса, од које је сачувана само једна половина са претставом шест апостола. Датирана је у 1795 годину.

Осим ових икона, које потичу и датиране су у крај XVIII вијека, у цркви се налазе и иконе:

1. успења Богородице, која није датирана,

2. Богородица са Христом, рад В. Рафајловића,

3. Христос на пријестолу као цар славе, рад В. Рафајловића.

У цркви се такође налази и икона св. Онуфриоса и Макариоса, рад итали-критских мајстора (табла X). Вријеме постанка ове иконе није познато, али је вјероватно да је она настала крајем XVI или почетком XVII вијека. Она је вјероватно доспјела у Градиште као дар неког приморца, који је путовао у Италију или Грчку.

Икона је величине 86x62 цм. На њој је, поред сигнатуре, сачуван и дио натписа, али се на основу њега не може идентификовати аутор. Овај натпис је у доњем дијелу иконе и исписан је бијелом бојом на браон позадини у два реда.

На икони су претстављени пустињаџи Макариос и Онуфриос. Онуфриос је претстављен као старац сједе браде која је раздвојена и спушта се скоро до земље. Коса му је у увојцима ра-

²⁵ На једној пријестоној икони сачуван је натпис, који каже да је иконостас израдио Василије зоограф из Рисна 1796 године. Овај натпис регистровао је и Љ. Стојановић, Натписи и записи, 3710.

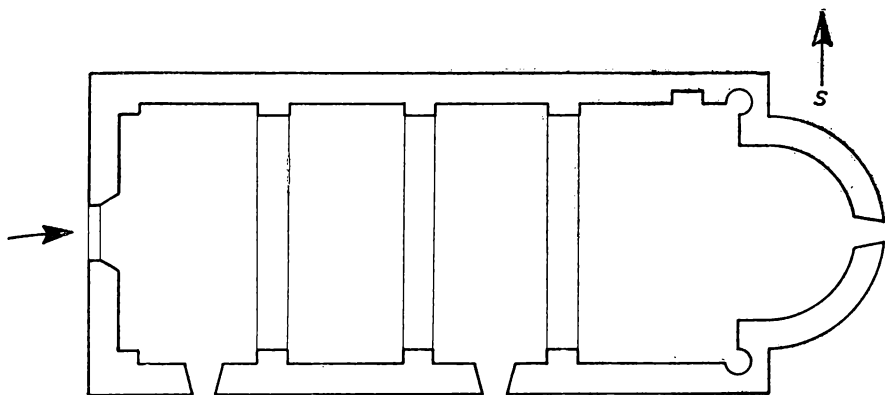
засута по раменима, при томе јако стилизована. Наг је, са крзном око бедара. У лијевој руци држи свитак, док је десну подигао на прси. Макариос је такође претстављен фронтално. То је старац дуге браде која му пада до земље. Читаво његово тијело је обрало вертикално стилизованом длаком. Он у десној руци држи свитак, док је лијево подигао на прси.

Позади је невјешто насликан пејзаж: брдо с дрвећем, а лијево и десно од ногу Макариоса су два лава. Горе, између пустињака, у облаку је постављена допојасна фигура непознатог свеца.

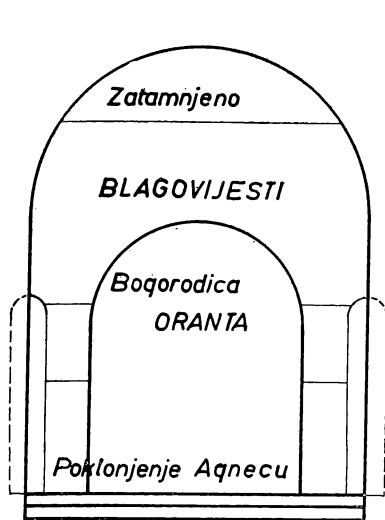
Позадина ове иконе је сликана златном, а сигнатуре су исписане црвеном бојом. Брда су сликана црвеном и сивом бојом, а дрвеће зеленом. Потези на коси и бради, као и боре око очију, извучени су бијелом бојом.

Манастир Градиште својом архитектуром и живописом претставља типичан споменик из периода наше умјетности касног Средњег вијека, без обзира на то што је настао на територији која није била окупирана од стране Турака, или је пак била с њима у сталној борби. Он се не може издвојити из ове групе, иако живопис, по своме квалитету, надмашује друге живописане споменике тог периода на територији Црне Горе. Несумњиво је једна од вриједности живописа Градишта и прегледност коју је сликар постигао у цркви успења св. Богородице, док тај његов покушај у другој цркви није успио.

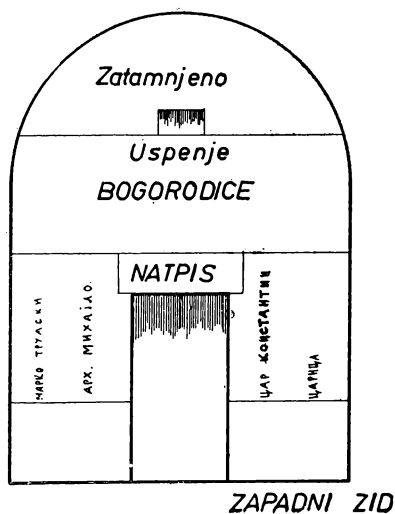
Ипак, узимајући у обзир вријеме постанка манастира Градишта и политичке и економске прилике овога краја у доба када је манастир настао и живописан, неоспорно је да овај живопис заузима значајно мјесто у сликарству XVII вијека у Црној Гори.

SV. NIKOLA: OSNOVA

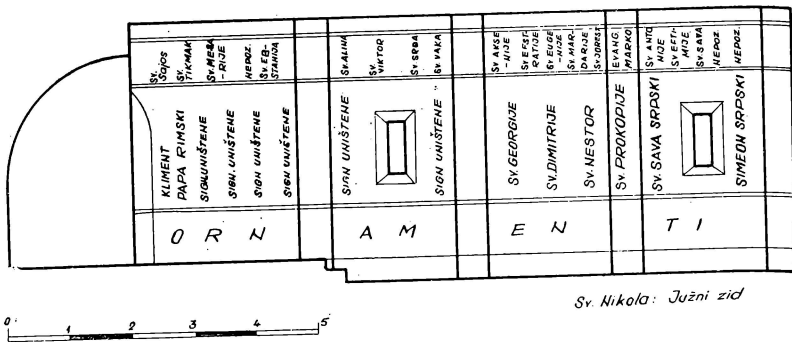
ISTOČNA STRANA SV. NIKOLA

ZAPADNI ZID

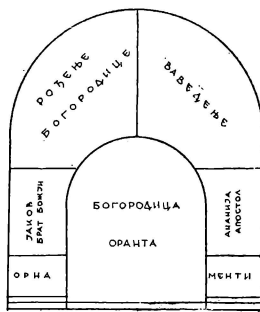
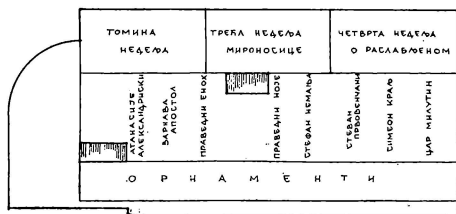
SV. MARIJA EGIPATSKA	SV. ZASI	SV. MARINA	SV. Jakob Peršiski	SV. Petka	SV. Teodor Starilof	SV. Teodor Tifon	HRISTOS	SV. NIKOLA	BOGOPODI	SV. SILVESTRUJE KISE	SV. SPIRIDOH ČUDOTVORAC	ARHIDAKON FILIP	ARHIDAKON ROMAN	ARHID. STEFAN
SV. MARIJA EGIPATSKA	SV. ZASI	SV. MARINA	SV. Jakob Peršiski	SV. Petka	SV. Teodor Starilof	SV. Teodor Tifon	HRISTOS	SV. NIKOLA	BOGOPODI	SV. SILVESTRUJE KISE	SV. SPIRIDOH ČUDOTVORAC	ARHIDAKON FILIP	ARHIDAKON ROMAN	ARHID. STEFAN
O	R			N	A			M				Z	T	I

St. Nikola Sjeverni zid

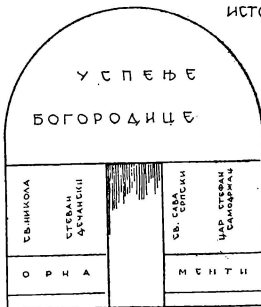
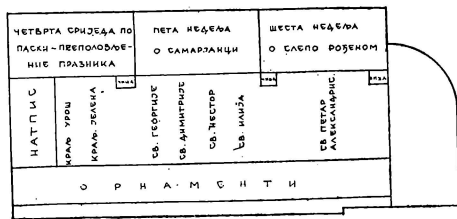
ГРАДИШТЕ

ЦРКВА УСПЕЊА СВ. БОГОРОДИЦЕ

ЈУЖНИ ЗИД

ИСТОЧНА СТРАНА

СЈЕВЕРНИ ЗИД

ЗАПАДНА СТРАНА

ИЗВОЛЕНІЕ ѿ ЦА НПОСПЕНІЕ СТО ДХА. СЪН СТЫ НЕЖТНН
 ХРАМЪ. СТО НИКОЛЕ ГРАДИСЕ ТРЪДО И ПОДВИГОМ БЛАЖЕННИИ
 ИГУМЕНА ДІОНИСІА. И СТЕФАН ДАVIDОВИЧА: ПОСЛЕ ДИЖЕ БИВЖАГЪ ИГУМЕНА
 ІОСИФЪ СЪГРАДИСЕ И ПОПИСАЕ СТВЪ СЪБРАЗЫ НЪГОВІЕ ТРЪДОМ И ПОДВЫГО. НОВІЕХЪ
 ХТИТОРЪ СЪВЕ НВРІЕ СЪКО ЦРКВЪ КОИ ГРИА. ПРИНЕСАНІЕ ИЕРОМОНАХА ИГУМЕНА НОСАСЪ
 БРАТИОМЪ... И МОНАХ ГАВРИА ТОГДА ВЪ СТВОВАЦРЬНОРСКЪ КВРЪ РЪФІ ВЪЛЪ. ЗРКИ
 ЕПА С ИВЪ Г ТЕ С. ПИСА ПО СЕРАХІНЮ
 ѿ МЕСТА БУДИМЛЕ

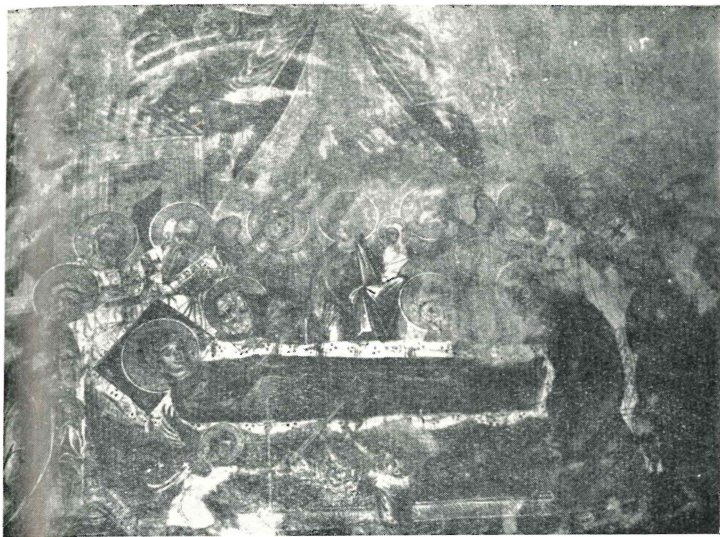
Табла I

Табла II

Табла III

Табла IV

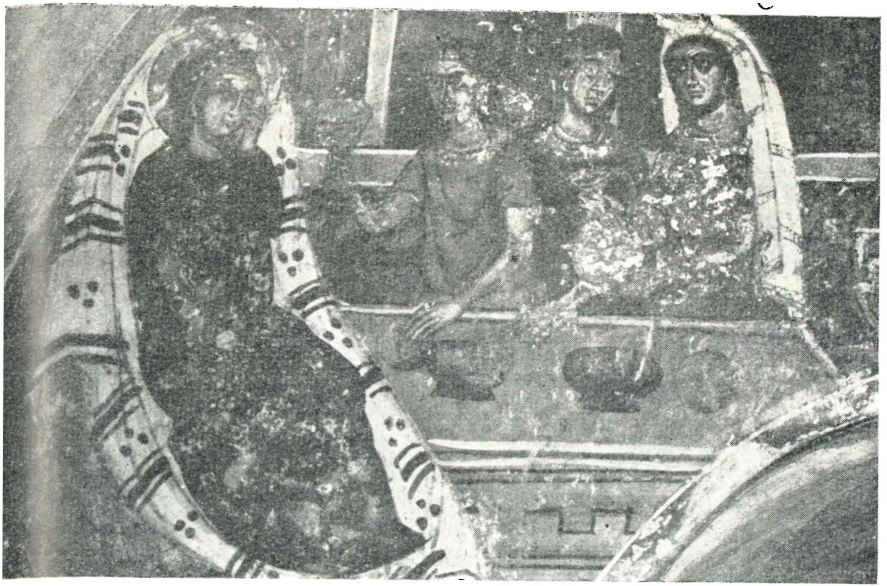
Табла V

Табла VI

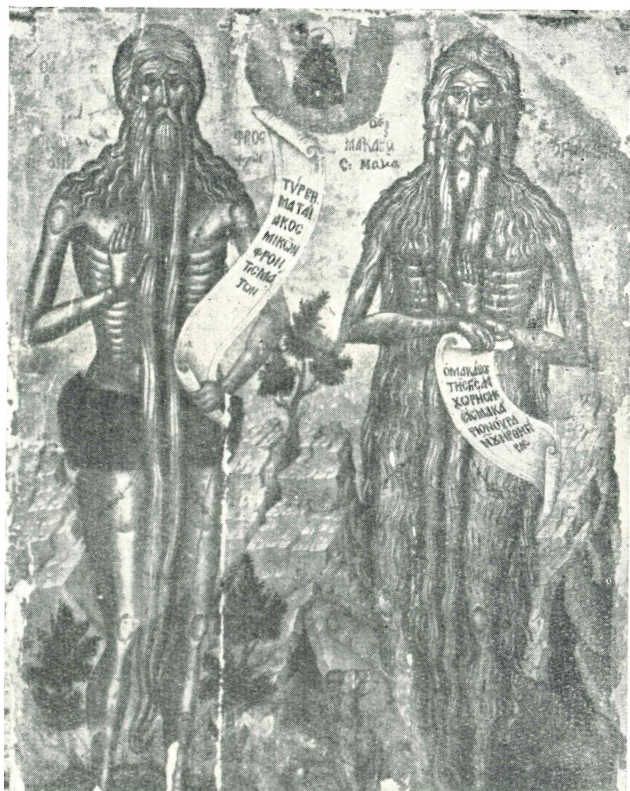
Табла VII

Табла VIII

Табла IX

Табла X